

РОЗДІЛ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.57-1.7>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ І СЛОВА, НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СВОЇХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ: СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

THE REALIZATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF THOUGHT AND SPEECH, FREEDOM OF EXPRESSION: STANDARDS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Барнич К.І.,

*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена висвітленню питання реалізації права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Автор акцентує увагу на важливості практики Європейського суду з прав людини для формування ефективної національної системи захисту прав людини та громадянина й наближення її до європейських стандартів. Водночас стаття містить посилання на міжнародні стандарти у сфері свободи вираження. Аналіз рішень Європейського суду з прав людини (*Oberschlick v. Austria*, *Castells v. Spain*, *Incal v. Turkey*, *Tammer v. Estonia*, *Prager and Oberschlick v. Austria*, *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway*, *Jersild v. Denmark*, *De Haes and Gijssels v. Belgium*, *Thoma v. Luxembourg*, *Lingens v. Austria*, *Axel Springer AG v. Germany*, *Von Hannover v. Germany* (no. 2), *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1), *Delfi As v. Estonia*) дав змогу виокремити окремі стандарти права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. З'ясовано, що стандарти Європейського суду з прав людини не є вичерпними, можуть змінюватися. Стверджується, що дотримання основних свобод найкращим чином забезпечується демократичним політичним режимом і всезагальним розумінням прав людини, зокрема права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Стаття містить статистичні відомості щодо порушення державами-учасницями статті 10 Конвенції з прав людини та основоположних свобод за період 1959–2018 рр. Окрім того, містить посилання на справи проти України, в яких Європейським судом з прав людини констатовано порушення нашою державою статті 10 Конвенції з прав людини та основоположних свобод. Указується на необхідність запровадження в Україні не аналогічних до європейських законів, а сприйняття саме європейських стандартів, що, у свою чергу, дасть змогу забезпечити дієвий механізм юридичного забезпечення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань і зменшити кількість скарг до Європейського суду з прав людини проти України.

Ключові слова: права людини, свобода думки, свобода слова, свобода вираження, стандарти, ЄСПЛ.

The article is devoted to highlighting the question of realization of the right to freedom of thought and speech, freedom of expression. The author focuses on the importance of the practice of the European Court of Human Rights for the formation of an effective national system of protection of human rights and citizen and bringing it closer to European standards. At the same time, the article contains references to international standards in the field of freedom of expression. Analysis of the case-law of the European Court of Human Rights (*Oberschlick v. Austria*, *Castells v. Spain*, *Incal v. Turkey*, *Tammer v. Estonia*, *Prager and Oberschlick v. Austria*, *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway*, *Jersild v. Denmark*, *De Haes and Gijssels v. Belgium*, *Thoma v. Luxembourg*, *Lingens v. Austria*, *Axel Springer AG v. Germany*, *Von Hannover v. Germany* (no. 2), *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1), *Delfi As v. Estonia*) allowed to distinguish certain standards of the right to freedom of thought and speech, freedom of expression. It has been found that the standards of the European Court of Human Rights are not exhaustive and can be transformed. It is argued that respect for fundamental freedoms is best served by a democratic political regime and a universal understanding of human rights, including the right to freedom of thought and speech, freedom of expression. The article provides statistical information on the violations by States parties to Article 10 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms for the period 1959 - 2018. In addition, it contains references to the case-law against Ukraine in which the European Court of Human Rights has found a violation by our State Article 10 of the European Convention on human rights. The article indicates the need for implementation in Ukraine not similar to European laws, but the adoption of European standards. This, in turn, will provide an effective mechanism for the legal protection of the right to freedom of thought and speech, freedom of expression, and reduce the number of complaints to the ECHR against Ukraine.

Key words: human rights, freedom of thought, freedom of speech, freedom of expression, realization, standards, ECHR.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод залишається головним орієнтиром у справі захисту прав людини в Європі та в Україні зокрема. Оскільки саме на національному рівні має забезпечуватися найефективніший і безпосередній захист прав і свобод, необхідним є впровадження

в національне законодавство та правозастосовну практику стандартів, які формуються Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд), з огляду на що вивчення останніх особливо у сфері свободи вираження стануть не лише науковий, а й практичний інтерес.

Різноманітні аспекти права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відображено в працях вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: М. Башарат'яна, М. Дубровіної, В. Кудрявцева, М. Муратова, Т. Слінько, Е. Тітко, С. Шевчука, Л. Ярмол. Питання стандартів ЄСПЛ опинялося в центрі уваги, зокрема, К. Алісієвич, Ю. Білас, Д. Терлецького. Разом із тим проблема реалізації права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань у світлі стандартів ЄСПЛ залишається малодослідженою.

Метою статті є комплексний аналіз стандартів ЄСПЛ у сфері свободи вираження.

Вступивши до Ради Європи та підписавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ), Україна раз і назавжди обрала для себе європейський вектор розвитку з його цінностями та ідеалами. Таке прагнення тільки утвердилося з прийняттям 7 лютого 2019 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [1].

Ю. Білас із посиланням на С. Добрянського вказує: «Виявлене з перших кроків самостійного державного будівництва бажання посісти гідне місце у світовому та європейському співтоваристві означає для України необхідність приведення свого законодавства у відповідність з міжнародними, а у географічному вимірі – європейськими, стандартами прав людини» [2, с. 82]. Значимість європейських стандартів прав людини, як слушно підкреслює дослідниця, полягає, зокрема, в тому, що вони «є провідними засадами розвитку правового життя, вони виконують свого роду програмно-орієнтаційну функцію у розвитку суспільства та держави». З їх допомогою можна захистити порушене право людини. Так чинить Європейський суд, на ці стандарти орієнтуються національні суди в різних демократичних країнах [2, с. 77], зокрема й українські, оскільки в силу ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Конвенція та практика Європейського суду визнані джерелом права.

У статті 34 Конституції України [3], якій кореспондують положення ст. 10 Конвенції [8], указано, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запо-

бігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Світовою спільнотою вказане право визнано фундаментальним і таким, що визначає ступінь здійснення інших прав. Воно відображено, зокрема, у Загальній декларації прав людини (ст. 19) [4]; Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 19) [5]; Американській конвенції з прав людини (ст. 13) [6]; Африканській хартії про права людини і народів (ст. 9) [7]; Конвенції (ст. 10) [8]. У контексті дослідження зупинимося на аналізі останньої, точніше, на практиці щодо її застосування і тлумачення Європейським судом.

Європейська система захисту прав людини, створена в рамках Ради Європи, є найстарішою регіональною системою захисту прав людини та, за загальним визнанням, найефективнішою нині у світі [9, с. 186].

Створення такого ефективного механізму захисту прав і свобод особи в Європі, на думку А. Ніколаєва, стало можливим багато в чому завдяки існуючим до середини двадцятого століття досягненням і традиціям конституційно-правового розвитку держав цього регіону. Правові принципи та норми західно-європейських конституцій у цей період відображали тією чи іншою мірою такі цінності, як демократія, верховенство права, гідність особи тощо. Саме тому в преамбулі Європейської конвенції стверджується, що дотримання основних свобод найкращим чином забезпечується справді демократичним політичним режимом і всезагальним розумінням і дотриманням прав людини [10, с. 21].

Що стосується питання розгляду Європейським судом справ за ст. 10 Конвенції, то хочеться зауважити, що з часу першої справи – «Де Бекер проти Бельгії» [11], пройшло п'ятдесят сім років. За цей час ЄСПЛ розглянув чималу кількість справ цієї категорії, в результаті чого сформував усталену практику.

Згідно з офіційною статистикою Європейського суду [12] за період 1959–2018 рр., ЄСПЛ дійшов висновку про порушення державами-учасниками ст. 10 Конвенції в 777 справах. Лідерами з порушення вказаної статті є Туреччина (321), Російська Федерація (53), Франція (38), Австрія (35), Польща (32).

Що стосується України, то ЄСПЛ констатовано порушення вказаної статті, зокрема, у таких справах: «Українська Прес-група проти України» (29.03.2005); «Салов проти України» (06.09.2005); «Ляшко проти України» (10.08.2006); «Марченко проти України» (19.02.2009); «Мирський проти України» (20.05.2010); «Газета «Україна-Центр» проти України» (15.07.2010); «Сірик проти України» (31.03.2011); «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» (05.05.2011); «Швидка проти України» (30.10.2014); «ТОВ «Інститут економічних реформ» проти України» (02.06.2016); «Ликін проти України» (12.01.2017); «Михайлова проти України»

(06.03.2018); «Редакція газети «Гривна» проти України» (16.04.2019).

У ході розгляду справ ЄСПЛ сформульовано відповідні стандарти, які відповідають принципам, закріпленим у Конвенції (“standards which were in conformity with the principles”), на які Європейський суд посилається під час розгляду інших справ цієї категорії, чим формує усталену практику, якої повинні дотримуватися держави-учасниці Конвенції.

Під правовими стандартами Європейського суду К. Алісевич розуміє загальні нормативні правила, підтвержені багаторазовим застосуванням, які склалися в результаті тлумачення ЄСПЛ норм Конвенції та Протоколів до неї в процесі розгляду скарг на порушення прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією та Протоколами, що її доповнюють. При цьому вченою наводяться такі характерні ознаки правових стандартів Європейського суду: багаторазовість застосування Європейським судом висловленої одного разу позиції стосовно певного права, гарантованого Конвенцією; використання Європейським судом для позначення своєї позиції таких словосполучень, як «Суд нагадає, що він завжди...», «Суд повторює...», «У своїй усталеній практиці Суд...» тощо; оскільки правові стандарти Європейського суду лежать в основі аргументації, обґрунтування рішення чи Постанови, яке виноситься Судом, вони завжди містяться в мотивувальній частині цього рішення чи Постанови, яка називається «Питання права» [13, с. 16–17].

За слушним зауваженням О. Сороки, ЄСПЛ, застосовуючи норми Конвенції, не створює нових норм, а надає нормам нового тлумачення й відтворює його у своєму рішенні. Отже, норма набуває нового значення без унесення відповідних змін до ЄКПЛ, що забезпечує, з одного боку, стабільність, а з іншого боку, динаміку в питаннях урегулювання суспільних відносин [14, с. 28], з огляду на що підтверджується значення Конвенції як «живого інструмента».

Аналіз рішень ЄСПЛ у справах указаної категорії дає змогу виділити, зокрема, такі стандарти.

Стаття 10 Конвенції захищає не лише сутність висвітлених ідей та інформації, а й форму, в якій їх подано (див. рішення у справі *Oberschlick v. Austria* (§ 57)) [15].

Межі дозволеної критики стосовно приватних осіб вужчі, ніж стосовно політиків та уряду (див. рішення у справах: *Castells v. Spain* (§ 46) [16]; *Incal v. Turkey* (§ 54) [17]; *Tammer v. Estonia* (§ 62)) [18]. На відміну від приватної особи, політик неминуче та свідомо відкриває себе для пильного вивчення своїх слів і дій з боку журналістів і широкого загалу, а тому повинен проявляти більшу толерантність. Звичайно, право на захист репутації поширюється й на політиків, навіть якщо вони виступають не як приватні особи, проте в таких випадках вимоги такого захисту мають бути збалансовані з інтересами суспільства до відкритої дискусії з політичних питань (див. рішення у справі *Lingens v. Austria* (§ 42)) [19].

Журналістська свобода включає можливість удатися до певних перебільшень або навіть провока-

ції (див. рішення у справах: *Prager and Oberschlick v. Austria* (§ 38) [20]; *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* (§ 59)) [21].

Хоча преса не повинна переступати певних меж, зокрема щодо репутації та прав інших осіб, а також повинна запобігати розголошенню конфіденційної інформації, її обов'язок полягає в тому, щоб поширювати в межах своїх зобов'язань і компетенції інформацію та ідеї з усіх питань, що становлять суспільний інтерес (див. рішення у справах: *Jersild v. Denmark* (§ 31) [22]; *De Haes and Gijssels v. Belgium* (§ 37) [23], *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* (§ 58)) [21].

Покарання журналіста за сприяння в поширенні тверджень, висловлених іншою особою під час інтерв'ю, може серйозно перешкоджати участі преси в обговоренні питань, які становлять суспільний інтерес, і не повинно застосовуватися, якщо для цього немає вагомих причин (див. рішення у справах: *Jersild v. Denmark* (§ 35) [22]; *Thoma v. Luxembourg* (§ 62)) [24].

Необхідно розмежовувати констатацію фактів та оціночні судження, тоді як наявність фактів може бути продемонстровано, достовірність оціночних суджень не піддається доведенню (див. рішення у справі *Lingens v. Austria* (§ 46)) [19].

У справах, що стосуються дотримання балансу між правом на свободу вираження поглядів і правом на повагу до приватного життя, повинні застосовуватися такі критерії: внесок у дискусію, яка становить суспільний інтерес, ступінь популярності зацікавленої особи, попередня поведінка зацікавленої особи, спосіб отримання інформації та її достовірність, зміст, форма та наслідки публікації й тяжкість покарання (див. рішення у справах: *Axel Springer AG v. Germany* (§§ 89–95) [25], *Von Hannover v. Germany* (no. 2) (§§ 108–113)) [26].

Втручання у право особи на свободу вираження поглядів становитиме порушення ст. 10 Конвенції, якщо воно не підпадатиме під один із винятків, установлених п. 2 ст. 10 Конвенції. Відповідно, Суд має по черзі розглянути, чи було втручання в цій справі «встановлено законом», чи переслідувало воно мету/цілі, яка/які є легітимними відповідно до п. 2 ст. 10, чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення зазначеної мети (див. рішення у справі *Sunday Times v. the United Kingdom* (№ 1) (§ 45)) [27].

Стандарт «необхідності в демократичному суспільстві» втручатися у свободу вираження був стисло сформульований ЄСПЛ у рішенні *Delfi As v. Estonia* (§ 131) у ході узагальнення попередніх його рішень у справах *Hertel v. Switzerland*, *Steel and Morris v. the United Kingdom*, *Mouvement raélien suisse v. Switzerland* [GC]; *Animal Defenders International v. the United Kingdom* [GC], полягає у такому. Свобода вираження поглядів становить одну з найважливіших основ демократичного суспільства й одну з основних умов для його прогресу та самореалізації кожної окремої особи. Відповідно до п. 2 ст. 10 Конвенції, вона може бути застосована не тільки до «інформації» або «ідей», які сприймаються зі схва-

ленням або розцінюються як необразливі чи незначні, а й до тих, які можуть образити, шокувати чи непокоїти. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без яких немає «демократичного суспільства». Як зазначено в ст. 10 Конвенції, ця свобода може підлягати обмеженням, які, проте, мають бути чітко розтлумачені, а потреба в обмеженнях встановлена переконливо. Прикметник «необхідний» у розумінні п. 2 ст. 10 Конвенції передбачає існування «нагальної суспільної необхідності». Під час здійснення оцінювання, чи існує така необхідність, Договірні Сторони користуються певною свободою розсуду, проте ця свобода нерозривно пов'язана з європейським наглядом, який поширюється як на законодавство, так і на рішення про його застосування, навіть ті, що ухвалені незалежним судом. Суд, отже, повноважний виносити остаточне рішення щодо того, чи сумісне таке «обмеження» зі свободою вираження поглядів, гарантованою ст. 10 Конвенції. Завдання Суду під час здійснення його наглядової юрисдикції не полягає в перебиранні на себе функцій компетентних національних органів, а радше в перегляді за ст. 10 Конвенції рішень, які вони постановили в межах своєї свободи розсуду. Це не означає, що нагляд обмежений установленням того, чи здійснювала держава-відповідач свої дискреційні повноваження розумно, обережно й добросовісно; завданням Суду є розгляд втручання у світлі усієї справи й установлення, чи було таке втручання «пропорційним легітимній цілі, що переслідувалася», а також чи були причини, наведені національними органами для його обґрунтування,

«істотними та достатніми». При цьому Суд повинен переконатися, що національні органи влади застосували стандарти, які відповідали принципам, утіленим у ст. 10 Конвенції, та, більше того, що вони ґрунтували свої рішення на прийнятній оцінці відповідних фактів [28].

Наведені нами стандарти не є виключними, постійно доповнюються Судом і можуть бути ним трансформованими.

Не будучи «четвертою інстанцією» щодо національних судових систем, діяльність ЄСПЛ із розроблення стандартів прав і свобод людини сприяє уніфікації правового регулювання прав і свобод людини в усіх державах-членах Ради Європи [10, с. 21].

Отже, саме запровадження європейських правових принципів і стандартів, а не застосування схожих законів і нормативно-правових актів, як підкреслює В. Уваров, думку якого ми поділяємо, дасть змогу здійснюватися однакове тлумачення та правозастосування положень відповідних законодавчих актів [29, с. 78].

Утвердження й забезпечення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є одним із головних обов'язків нашої держави. На нашу думку, посприяти в його виконанні може врахування стандартів Європейського суду. З одного боку, це дасть можливість забезпечити дієвий механізм юридичного забезпечення цього права і, як наслідок, зменшення кількості скарг проти України, з іншого – продемонструє європейській спільноті бажання України якнайповніше слідувати європейським цінностям та ідеалам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. *Голос України*. 2019. № 34.
2. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 228 с.
3. Конституція України від 26.06.1996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. С. 2598.
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 01.08.2019).
6. AMERICAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS "PACT OF SAN JOSE, COSTA RICA". URL: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm (дата звернення: 01.08.2019).
7. AFRICAN CHARTER ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (дата звернення: 01.08.2019).
8. Конвенція з прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року / Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.08.2019).
9. Репецький В.М., Лисик В.М., Микієвич М.М. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Знання, 2011. 437 с.
10. Николаев А.М. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: конституционно-правовой механизм реализации в Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Москва, 2012. 44 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01005016820> (дата звернення: 20.12.2018).
11. CASE OF DE BECKER v. BELGIUM (Application no 214/5). *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57433> (дата звернення: 20.07.2019).
12. Violations by Article and by State. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2018_ENG.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
13. Алисиевич Е.С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ин-т государства и права РАН. Москва, 2006. 20 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003260874> (дата звернення: 01.08.2019).
14. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського Суду з прав людини у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 254 с.
15. CASE OF OBERSCHLICK v. AUSTRIA (Application no. 11662/85) 23.05.1991. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57716> (дата звернення: 20.07.2019).
16. CASE OF CASTELLS v. SPAIN (Application no. 11798/85) 23.04.1992. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57772> (дата звернення: 20.07.2019).

17. CASE OF INCAL v. TURKEY (Application no.41/1997/825/1031) 09.06.1998. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58197> (дата звернення: 20.07.2019).
18. CASE OF TAMMER v. ESTONIA (Application no. 41205/98) 06.02.2001. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59207> (дата звернення: 20.07.2019).
19. CASE OF LINGENS v. AUSTRIA (Application no. 9815/82) 08.07.1986. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57523> (дата звернення: 20.07.2019).
20. CASE OF PRAGER AND OBERSCHLICK v. AUSTRIA (Application no. 15974/90) 26.04.1995. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57926> (дата звернення: 20.07.2019).
21. CASE OF BLADET TROMSO AND STENSAAS v. NORWAY (Application no. 21980/93) 20.05.1999. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58369> (дата звернення: 20.07.2019).
22. CASE OF JERSILD v. DENMARK (Application no. 15890/89) 23.09.1994. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57891> (дата звернення: 20.07.2019).
23. CASE OF DE HAAS AND GIJSELS v. BELGIUM (Application no. 19983/92) 24.02.1997. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58015> (дата звернення: 20.07.2019).
24. CASE OF THOMA v. LUXEMBOURG (Application no. 38432/97) 29.03.2001. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59363> (дата звернення: 20.07.2019).
25. CASE OF AXEL SPRINGER AG v. GERMANY (Application no. 39954/08) 07.02.2012. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109034> (дата звернення: 20.07.2019).
26. CASE OF VON HANNOVER v. GERMANY (No. 2) (Applications nos. 40660/08 and 60641/08) 07.02.2012. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109029> (дата звернення: 20.07.2019).
27. CASE OF THE SUNDAY TIMES v. THE UNITED KINGDOM (No. 1) (Application no. 6538/74) 26.04.1979. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (дата звернення: 20.07.2019).
28. CASE OF DELFI AS v. ESTONIA (Application no. 64569/09) 16.06.2015. *Офіційний веб-портал "ECHR"*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105> (дата звернення: 20.07.2019).
29. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 416 с.